

KAFKASYA: TOPRAK VE KAN

Bugün, XIX. yüzyılın Kafkas savaşı üzerine düşünürken, genellikle konunun salt askeri yönüne odaklanıyoruz.

Ama, tüm süreci anlayabilmek için olayların başka bir vechesi de en az onun kadar önemlidir: fethedilen yörenin teşkilatlandırılması, özellikle de toprak ilişkilerinin düzenlenmesi ve askeri hareketlerin etkisiyle ve Rus kumandanlığının stratejik hedeflerinin gerçekleştirilmesi için göç ettirilen nüfusun iskanı ve, keza dağlıların rejime bağlılık göstermeye eğilimli kesiminin kendi tarafına çekilmesi.

Burada, idari faaliyetlerle uğraşmak zorunda kalan Rus generallerinin, karmaşık ve yeni isyanlara gebe durumlardan çıkış yolu bulma çabalarını veciz şekilde ortaya seren bir dizi belge yayınlıyoruz.

Yayınlanan ilk belgelerin ait olduğu 1840 yılı, Kafkas savaşının en kanlı ve dramatik yıllarından biri idi. Askeri tarihçi A.Yurov şöyle yazıyor:

“1840 yılının başı, cefakeş Karadeniz Sahil Hattı’nın tarihine kanlı satırlarla yazılmıştır. Dağlardaki kötü hasat ve buna bağlı olarak dağlıların sahil istihkamlarının gıda stoklarından yararlanma arzuları, Batı Kafkasya’da o zamana kadar görülmemiş bir karışıklık yarattı.”¹¹⁹

A.Yurov gerçekten de dağlı toplumların başına gelen bu korkunç açlığın sebeplerini pek açık olarak anlatmıyor. Kötü hasat, sebeplerden sadece biriydi. En az onun kadar önemli bir sebep de, aulların Rus birlikleri tarafından ablukaya alınmasıydı. Bunun sonucunda dağlılar sahilde yiyecek satın alma veya trampa etme imkanından mahrum kalmışlardı. Ertesi yıl, 1841’de, Rus ordularının sahildeki taktiğini belirleyenlerden biri olan Vis-Amiral Serebryakov, Karadeniz Sahil Hattı başkanı Tümgeneral N.N.Rayevskiy Jr.’a bildiğimiz o raporu veriyordu:

¹¹⁹ Kavkazskiy sb.T.H.Tiflis, 1886. S.230

“Dağlıların şimdi açlıkla içine düşürüldükleri durum, itaatlerini hızlandırmak için bunların fakirliklerinden sağlayabileceğimiz yararlar için tüm önceki düşüncelerimi ekselanslarına yeniden arz etmemi zorunlu kılıyor. Bugüne kadar bunu nafiye yere sadece şefkat ve alicenaplıkla başarmaya çalıştık, ama onlar vahşilikleri sebebiyle bunun kıymetini bilmiyorlar”

1840 yılı başında Rus kumandanlığının hesapları, deyim yerindeyse tam tersinden doğru çıktı. Açlık yüzünden yeise kapılan dağlılar, sahildeki Rus kalelerine şiddetle hücum ederek çoğunu ele geçirip yıktılar ve garnizonları da kılıçtan geçirdiler...

Ama askeri durum sadece Batı Kafkasya'nın Karadeniz sahilinde kötüye gitmedi. Bir dizi cezalandırma seferiyle boyun eğdirilip askeri yönetimin idaresi altına verilen Çeçenistan ve Dağıstan'da da kitlesel bir isyan başladı. A.Yurov isyanın sebeplerini şöyle açıklıyordu:

“Yerli lehçeleri konuşabilen Rus subayı bulma güçlüğü nedeniyle pristavlar -barışçı dağlıların amirleri- münhasıran değilse, öncelikle Asyalı tabiatlarını ne mükafatların ve ne de nişanların değiştirebildiği milislerden seçiliyordu. Üstelik bu kontenjan da doldurulamıyordu: pristav makamının o tarihlerde görev bakımından hiçbir avantajı yoktu, casuslara ve silahlı bekçilere büyük masraflar ediliyordu. Tüm pristavlar maaş alıyor ama, devamlı işler, tehlikeler ve mahrumiyetler herhangi bir şekilde mükafatlandırılmıyordu. Dolayısıyla bunların idaresi altındaki Çeçenler ve diğer barışçı kabilelerin, sık sık akıl almaz suistimallere maruz kalması şaşırtıcı değildir; vergi ve ceza tahsilatı bahanesiyle en iyi silahları ve günlük hayatta kullanılan tamamen zararsız ama değerli eşyaları ellerinden alınıyor, hiçbir suçu olmayan insanlar sıradan ve çoğunlukla kötü niyetli tercümanların kışkırtmasıyla göz altına alınıyordu; göz altına alınanlara ve hatta amanatlara insanca davranılmıyor, toprak çukurlarda tutuluyor ve bu yüzden sık sık hastalanıyorlardı; seferler sırasında zorunlu ödemelere göz yumuluyordu. Nihayet sol cenahtaki dağlıları idare eden sistemin başında, dağlıların derinden nefret ettiği Tuğgeneral Pullo vardı. Hem Galafeyev ve hem de Grabbe'nin ifadeleriyle son derece acımasız, kullandığı yöntemlerde seçici olmayan ve çoğu zaman adaletsiz biriydi...Yani 1840 Martına doğru Çeçenistan'da yeteri kadar yanıcı madde toplanmıştı, büyük patlama için sadece bir kıvılcım gerekiyordu.

Bir şanssızlık eseri olarak o sıralarda Çeçenler arasında, yönetimin onları silahlandırıp köylü yapacağı ve sonra da zorunlu askerliğe tabi tutacağı yönünde bir söylenti dolaşıyordu.”¹²⁰

Çeçenler Şamil'i çağırdılar...

“1840 Martında General Pullo...ovalarla irtibatı kesildikten sonra bugün day kıtlığı dolayısıyla umutsuzluğa kapılan Argun boğazı halkının ve İçkeryalıların, ovalı Çeçenlere saldırmaya hazırlandıklarını, diğer taraftan aynı gün Şamil'in Urus-Martan'da görüldüğünü yazıyordu...”¹²¹

Karadeniz hattının yeniden tesisi ve Çeçenistan ve Dağıstan'daki genel isyanın bastırılması için aktif askeri hareketler tüm yaz boyunca devam etti. Esas hedefi köyleri ve ekinleri imha etmek olan General Galafeyev'in müfrezesinde Tenginskiy piyade alayından mülazım Lermontov da bulunuyordu. Valerik nehrindeki savaştan sonra Moskova'daki dostu A.A.Lopuhin'e şöyle yazıyordu:

“Her gün çatışma oluyordu, bir tanesi çok şiddetli oldu ve kesintisiz 6 saat sürdü. Biz topu topu 2.000 piyade idik, onlarsa 6 bin kadar, hep süngü savaşı yaptık. 30 subay ve 300'e yakın er kaybettik, onlar 600 ceset bıraktılar ¹²² -hiç de fena sayılmaz!-Tasavvur et, eğlencenin olduğu uçurumda çatışmadan bir saat sonra hala kan kokuyordu...Savaşın tadını aldım ve bu şekilde ateşle oynamak gibi bir yoğun hissiyata alışmış biri için yapmacık olmayan çok az zevk bulunur.”¹²³

General Galafeyev ise Kafkas hattı kumandanı General Grabbe'ye şu raporu veriyordu:

“Tenginskiy piyade alayından Lermontov, Valerik nehri üzerindeki barikatlara yapılan hücum sırasında ilk hat hücum kolunun hareketlerini gözlemek ve durumdan müfreze kumandanını haberdar etmekle görevlendirilmişti. Bu görev ormanda ağaçların ve çalılarının ardında saklanan düşman dolayısıyla çok büyük tehlikelerle doluydu, ama bu subay tüm tehlikelere rağmen kendisine verilen görevi müstesna bir yiğitlik ve soğukkanlılıkla yerine getirdi ve ön hattaki yiğitlerle beraber düşman barikatına daldı.”¹²⁴

¹²⁰ Kavkazskit sb.T.X.S.271.

¹²¹ Aynı yerde.S.275.

¹²² Resmi veriler: 6 kıdemli subay, 65 alt rütbeli subay ölü, 2 yüksek rütbeli ve 16 kıdemli subay yaralı, 4 kıdemli subay ve 46 alt rütbeli hafif yaralı, bir kıdemli subay ve 7 alt rütbeli kayıp. Çeçenler 150 kayıp verdi.

¹²³ M.Y.Lermontov. Sobr.soç. v 4 t. T.4.L.,1981.S.422.

¹²⁴ Tsit. po: P.A.Viskovatov. Mihail Yuryeviç Lermontov. M.,1987. S.309

Rus generallerinin toprak meselesiyle ilgili yazışmalarının cereyan ettiği genel fon işte böyle bir şeydi.

Şamil'in on bin süvariden oluşan "güruhla" Avaristan'a saldırdığı, Galafeyev'in de acele olarak on iki top refakatinde dört bölük piyade ve dört yüz Kazaktan teşkil ettiği kuvvetle onun üzerine atıldığı 25 Temmuz 1840 tarihinde, Gerzel-Aul istihkamındaki bir geceleme sırasında general, Sunja hattı kumandanı Albay Freytag'a bir mektup yazacak zamanı bulmuştu.

"Kafkas hattı ve Karadeniz kuvvetleri kumandanının bana verdiği 12 Temmuz tarih ve 1067 sayılı talimatın bir kopyasını bilgi için ekte Size yolluyorum. Aşağıdaki hususları acilen yerine getirmenizi rica ediyorum:

1) Ekselansları Pavel Hristoforoviç'in (Grabbe-Y.G.) Nadtereçnya'dan kaçan herkesin terkettiği yere dönüş ve, şimdiye kadar kendilerine ait olan toprakları kullanma hakkından sonsuza kadar mahrum bırakıldığına dair iradesi ilan edilecektir.

2) Emekli maaşı ve aylık alan, rütbe ve madalya sahibi olan tüm Nadtereçnya Çeçenlerinin ve kimin ne kadar emekli maaşı ve aylık aldığının listesi yapılacaktır.

3) Nadtereçnya köylerinden kaçıp da bize olan sadakatini koruyanların listesi yapılacaktır. Bu listeye sadece rütbe sahibi, ve kökeni veya sahip olduğu nüfuz itibarıyla veyahut da hükümete yaptıkları bazı özel hizmetlerden dolayı önemli sayılan kimseler dahil edilecektir. Bu liste bunların zararlarının karşılanması sırasında gerekli olacağı için, her bir şahsın zararının büyüklüğünün ve zararının ne olduğunun belirtilmesi bilhassa önemlidir: çalınan hayvanlar mı, yağmalanan mallar mı, veya başka bir şey mi?

4) Halkı kaçıktan sonra çok az bir nüfusla kalan köylerin sahiplerinin listesi yapılacaktır. Her köyde kaç aile kaldığı tam olarak belirtilecektir.

Tüm bu listeler hazır olur olmaz hemen bana getirilmelidir. Size yollanan Yaver General Grabbe'nin talimatlarının kopyasındaki 2. maddesiyle ilgili olarak, Siz Ekselanslarının da hemşehrilerinin kaçışından sonra bize sadık kalan Nadtereçnya'lının zararlarını nasıl tazmin edileceği konusundaki görüşlerinizi bana bildirmenizi arzu ederim." ¹²⁵

Yayınlanan yazışmaya neden olan olaylar, Kafkasya için fena halde tipikti. Şamil'in kuvvetlerinin boyun eğdirilmiş vilayetlere baharda yaptığı kuvvetli ve geniş saldırı, dağlıların kafasını karıştırmıştı. Aynı derecede tehlikeli iki gücün, Rus ordusunun ve imamın müritlerinin arasında kalmışlardı.

¹²⁵ Rossiyskiy gosudarstvennyy voenno-istoričeskiy arhiv. F.13454, op. 1, yed. hr. 699,1.2

Mesele sadece Çeçenistan halkının gerçek sempatisinin Şamil'den yana olması değildi, onun yarattığı korku Rus kumandanlığınınkinden daha büyüktü. Nihayetinde ormana kaçarak Rusların elinden kurtulabilirlerdi. Oysa Şamil dönemlere karşı acımasızdı ve Rus makamları onları savunamıyordu. Bu nedenle içinden Şamil'in atlılarının ve müritlerinin geçtiği köylerin, özellikle de yakınında çatışma yaşananların halkı müritlerle birlikte gidiyordu. Geri çekilenlerin saldırısına maruz kalmamak için daha önce Ruslara hizmet edenler de gidiyorlardı.

Rus orduları Şamil'i geri püskürtüp yörenin kontrolünü yeniden sağlarken, kaçaklar öz yurtlarına dönmeye çalışıyorlardı.

Böylelikle Şamil'in her geniş kapsamlı saldırısı ve Rus ordularının karşı saldırısı, binlerce sığınmacının akibeti ve arazilerin yeniden paylaşılmasıyla alakalı yeni ve şiddetli bir problemler yumağı doğururdu. Böylesi durumlarda idari makamlar bir seçim yapmak durumuyla karşı karşıya kalıyorlardı: ya dağlıların geri dönüşünü yasaklayacaklar ve böylelikle düşman kuvvetlerini takviye etmiş olacaklar, ya da her bir ferdin suçlu veya suçsuz olduğunun tesbiti gibi titizlik gerektiren bir işle uğraşacaklardı.

Görüldüğü gibi savaşın en kızgın anlarında Rus generalleri de işte bununla uğraşıyorlardı.

General Grabbe tarafından Galafayev'e yollanan talimat şöyle diyordu:

"Aldığım bilgilere göre Zat-ı Aliniz, kaçan Nadtereçnya Çeçenlerinin tarlalarda kalan ekinlerini hat Kazaklarının kullanımına bırakmış ve terk edilen köylerdeki evlere ve buldukları her şeye el koymalarına müsaade etmişsiniz.

Bu tedbiri tamamen onayladıktan başka, Nadtereçnya Çeçenlerinin terk ettikleri yerlere tekrar dönüş ve şimdiye kadar kendilerine ait olan toprakları kullanma haklarından sonsuza kadar mahrum kalacaklarını ilan etmenizi rica ediyorum."

Bunun ardından Galafayev'in Albay Fraytag'a yazdığı mektupta belirtilen 2. ve 3. maddelerin tekrarı geliyordu. Grabbe şöyle devam ediyordu:

Bazı köylerden geriye sadece köy sahipleriyle çok az insan kaldı, bu nedenle bunlar eski yerlerinde müstakil köyler teşkil edemezler, onlara başka yerlerde toprak vermek lazım. Bu konuyla ilgili olarak Zat-ı Alinizden Nadtereçnya Çeçenlerinin işgal etmiş olduğu sahanın ne kadarının hazineye devredilebileceği ve ne kadarının bize sadık kalmış olanlara tahsis

edilmesi gerektiği ve bunların nereye iskan edileceğine dair tasavvurlarınızı bana bildirmenizi rica ediyorum.

Bunu yaparken, Mijiyurtovskaya ve Kajakovskaya köyleri arazisinin bu hesaplara dahil edilmemesi gerektiğini belirtmeyi gerekli görüyorum. Bunlar sayın kolordu kumandanının talimatıyla Prens Bekoviç-Çerkasskiy'in mülkiyetine tahsis edilen topraklar üzerinde olup, prens bunları dilediği gibi kullanabilir. Bu nedenle Kazakların sözünü ettiğimiz bu iki köyün ekinlerine ve evlerine dokunmamaları konusunda talimat vermenizi rica ediyorum, çünkü bu köyler halkından bazıları sadakatlarını korudular ve ben de bunlara kaçanların ekinlerine el koyma ve evlerini kullanma izni verdim.”¹²⁶

Grabbe'den başka bu talimatı Kafkas hattı kurmay başkanı Albay Tras-kin de paraf etti. Bunun bir tesadüf olduğunu sanmıyorum. Çok muhtemeldir ki, bu gibi problemlerin rasyonel çözümü için gerekli tüm bilgilere sahip olan kimse kurmay başkanının kendisidir.

Bu mektupta izaha muhtaç şeyler var.

Birincisi, Çeçenler bir askeri demokrasi ortamında yaşıyorlardı. Kırklı yıllarda tam da bu sözü edilen yerlerde görev yapan ve Çeçenlerin yaşamını ve tarihini dikkatli bir şekilde inceleyen General M.Y.Olşevskiy şöyle yazıyor:

“Onlarda hiçbir sınıf ayrımı mevcut olmadı. Ne prensler, ne şefler veya özel haklara ve imtiyazlara sahip, veya iktidar yetkisiyle donatılmış nüfuzlu şahıslar vardı. Çeçenler arasında herkes eşitti.”¹²⁷

Öyleyse bu köy sahipleri, köylerin, yani yerleşimlerin efendileri nereden çıkmıştı? Bu yerler hem sınıfsal katmanları, hem prensleri ve starşinaları olan Kumukların topraklarına komşu olduğu için, anlaşılan söz konusu olan daha önceleri Çeçenistan'ın içlerinden göç eden veya Yermolov döneminde zorla Kumuk topraklarına iskan edilen Çeçenlerdi.

Ciddi büyüklükte - 98,5 bin desyatina (desyatina: 1.45 hektar (doğrusu 1.09 hektar-ç.n.)) - bir sahanın daha o tarihte Rus generali Fedor Aleksandroviç Bekoviç-Çerkasskiy'e ait oluşu dikkate şayandır. Bu toprakları kardeşi Yefim'le birlikte, Yermolov'un şefaatiyle, önceleri bu yerlerin, anneleri Prenses Mudarova'nın atalarına ait olduğu gerekçesiyle almış-

¹²⁶ RGVIA, F. 13454, op. 1, yed.hr. 699, l.4.

¹²⁷ M.Y.Olşevskiy. Kavkaz s 1841 po 1866 god//Russkaya starina, 1893. T.79.S.91

lardı. Yermolov Rusya'ya bağlı bir yerel aristokrasi yaratmak istemişti. Yerli halkların toprak hakları saldırı altındaydı. Şaşırtıcı olmayan şey, bu dönemde Kuzey Kafkasya'nın dağ eteklerine akın eden Rus ve Ukrayna köylülerinin sayısının hızla artması (gerçi bu göç ender olarak gönüllü oluyordu), Kafkasya içlerine Kazak stanitsalarının ilerleyişinin hızlanmasıdır. 1830'lu yılların sonunda iki milyon olan Kuzey Kafkasya nüfusunun 400 binini Ruslar ve Ukraynalılar teşkil ediyordu, sayı bakımından Adigelerden (Çerkeslerden) sonra gelen Çeçenler ise yaklaşık 200 bin kişi idi.¹²⁸

Bu nedenle toprak sahipliği meselesi gittikçe daha keskin şekilde gündeme geliyordu ve, dikkatli bir yaklaşım gerektiriyordu, zira toprağın kamulaştırılması gittikçe daha can acıtıcı şekilde algılanır olmuştu. Bizzat idari görevde olanlar bunu anlıyorlardı. Tarihin devamı buna şahittir.

Meşhur Kurinskiy avcı alayının kumandanı, cephe görevinde bir subay olan Albay Fraytag devamlı olarak çatışmaların içinde bulunduğu için, Grabbe'nin talimatını yerine getirmeyi o sırada Kafkas hattının sol kanadı kumandanlığına tayin edilmiş olan Tuğgeneral Martselin Matveyeviç Olşevskiy (yukarıda alıntı yaptığımız M.Y.Olşevskiy ile karıştırılmasın!) üzerine aldı.

Tarafsız ve dikkatli bir hatıratçı olan General Filipson, birlikte görev yaptığı M.M.Olşevskiy hakkında şöyle yazıyordu (onun bilgileri 1830'ların ikinci yarısına aittir.):

“Tüm bölgedeki askeri hareketlerle ilgili çalışmalarının büyük kısmını o (1838 yılına kadar Kafkas hattı ve Karadeniz bölgesine kumanda eden General A.A.Velyaminov-Y.G.) gizli şubeye yoğunlaştırıyordu. Buraya, kendi idaresi altında ve kendi karargahında, özel görevler için maiyetinde tuttuğu Albay Olşevskiy başkanlık ediyordu. O daha önce Velyaminov'un yaveri idi ve şimdi kendisine çok itimat ediliyordu...Bir Polonyalı ve Katolik olan Olşevskiy, Belorusya veya Litvanya'da bir Şlyahitiç'in (Şlyahitiç: Polonya krallığında imtiyazlı bir burjuva sınıfı olan Şlyahita mensubu -ç.n.) oğlu idi, Kadet (eski Rusya'da zadegan askeri okulu-ç.n.) bölümünde eğitim görmüştü ve bu nedenle aldığı tahsil gayet vasattı. Hiç yabancı dil bilmiyordu. Doğuştan iyi akli melekelerle sahipti, görevde çok iyi bir ofis memuru melekesi ve rutini edindi, Velyaminov'un okulunda ise hiç de fena olmayan bir cephe subayı oldu...Olşevskiy'in şahsiyeti ve karakteri çok antipa-

¹²⁸ Cm.: V.M.Kabuzan. Naselenie Severnogo Kavkaza v XIX-XX vekah. SPB., 1996. S. 145

tikti. Bir gün birisi Velyaminov'a Olşevskiy'in suistimallerinden söz edince Velyaminov şöyle cevap vermiş: " kanıtla hayatım, o zaman onu ezerim, ama eğer kanıtlayamazsan, dedikoduları dinlemeye niyetim yok."¹²⁹

Çok muhtemeldir ki, Martselin Matveyeviç Olşevskiy sevimsiz bir insandı. Ama tam da onun bu karargah vicdanı -uzun süre Velyaminov'un yanında seyyar kurmay başkanlığı yapmıştı- ve idari melekeleri, durumu, askeri profesyonellerden çok daha ayrıntılı ve gerçekçi şekilde değerlendirmesine imkan vermişti:

"Gizlidir.

Kafkas hattının sol kanadında hareket yapan müfrezenin sayın kumandanı Tümgeneral ve şövalye Galafayev'e.
Kafkas hattı sol kanadı başkanı Tuğgeneral Olşevskiy'den.

Rapor

Ekselanslarının geçen Temmuz'un 25'inde 464 ve 465 numaralı emirleri üzerine tüm pristavlara istediğiniz bilgileri bana getirmeleri talimatını verdim. Ama, halka eskiden kendilerine ait olan yerlere ve topraklara sahip olma hakkından sonsuza kadar mahrum edildiklerini ilan etmeyi, aşağıdaki mülahazaları Ekselanslarının takdirine sunmak için erteledim.

Kaçan Nadtereçnya Çeçenlerinin iskan edildikleri topraklar onlara ait olmayıp, bize tamamen sadık kalan prenlere aitti. Bu nedenle halkın kabahatlerine karşılık atalarının sahip oldukları toprakları ellerinden alarak prenlere cezalandırmak haksızlık olur.

1067 nolu talimattan anlaşıldığına göre Kafkas hattı ve Karadeniz bölgesinin sayın kumandanı, Ekselanslarından Nadtereçnya Çeçenlerinin işgal ettiği yerlerden ne kadarının hazineye devredilebileceğini, ve ne kadarının bize sadık kalanlara tahsis edilmesi gerektiğini ve bunların nerelere iskan edileceğini takdir etmenizi istiyor.

Kanaatime göre Nadtereçnya topraklarını dağıtmamak gerek. Bunları ya toptan hazineye devretmek veya hepsini eskiden olduğu gibi Terek prenlilerinin mülkiyetinde bırakmak lazım. Eğer bu topraklar hazineye devredilirse, hiç şüphe yok ki bir müddet sonra buralara Kazak stanitsaları kurulacak. O zaman bunların yakınlarında Çeçen köylerinin bulunmaması

¹²⁹ G.İ.Filipson. Vospominaniya. M.,1885. S. 105

çok daha iyi. Ama, eğer Nadtereçnya topraklarının bir kısmının bize sadık kalan prenslere iade edilmesi kararlaştırılırsa, buralardaki önceki başkanların belgelerine bakılarak herkese kendisinin ve atalarının sahip olduğu şeyi iade etmek lazımdır.

Şayet Terek prenslerinin kaçmış olan eski tebaalarını geri çağırılmasına izin verilmezse, bunların Terek'in sağ yakasına yerleşmeleri kesinlikle mümkün olmaz.

Prens Mundarov ve Turlovlarda birkaç aile kaldı, Kagerman Alhasov'da hiç kimse kalmadı. Bu prensler aynı yere yerleşmek istemeyeceklerdir, her birisi ayrı yerde oturursa, evlerini ufak gruplara karşı bile koruyamayacaklardır.”

Burada iki ilginç husus var. Birincisi, Çeçenler üzerindeki baskı o tarihlerde o kadar etkili olmuş ki, bir kısmı ezelden beri sahip oldukları özgürlükten vazgeçip Kumuk prenslerine tabi olmayı –nominal de olsa - kabul etmişler. İkincisi, Rus askeri makamları ve imparatorluğun taraftarı hükümler tarafından sıkı bir şekilde kontrol edildiği düşünülen Terek'in sağ yakasında, göreceli bir güvenlikte yaşayabilenler ancak silahlı büyük topluluklardı.

“Şimdi geri dönmeye başlayan Terek Çeçenlerinin hangi koşullarda kabul edileceğine dair bir talimata sahip değilim. Bu müsaadeyi alana kadar, eski yerlerindeki ekinleri kaldırmalarına izin verdim. Belki Ekselansları bu hoşgörülü tedbiri onaylamaz, zira talimatlarınızdan Kazaklara, kaçanların ekinlerinden yararlanma izni verdiğiniz anlaşılıyor. Ama ben Nadtereçnya köylerinin kaçış ahvalini yakından inceleyince bu köylerde herkesin aynı derecede suçlanmaması gerektiğini düşünüyorum. Şu sebeplerle: eskiden beri huzurlu bir hayat ve verimli topraklarda yaşamaları sebebiyle zenginleştiler, bolluk içerisinde yaşıyorlardı. Bunun sonucunda zenginler silah kullanma alışkanlığını terk etmeye başladılar, Terek prensleri bana çoğunun silahsız olduğu, silah sahibi olanların da silahlarının bozuk olduğu teminatını verdiler. Sadece hiç malı mülkü olmayan düzenbazlar silah kullanıyordu. Tüm halkın kaçmasının baş sorumlusu işte bu kimselerdir. Kaybedecekleri hiçbir şey yoktu, bu nedenle karışıklıktan faydalanarak kendi durumlarını düzeltmek istediler. Amansız düşmanımız mollalar bunlarla birleşti ve önceden Şamil'le, buraya geldiği taktirde arkasından gitmek üzere anlaştılar. Şamil'in Terek köylerine saldırmak niyetinde olduğu biliniyor idiye de, iyi niyetli insanlar hainlerin Şamil'le ilişkisinden

habersizdiler. Onlar bunu Şamil gelince anladılar. O zaman düzenbazlar onun tarafına geçti ve kalanları silahla tehdit ettiler. Ailelerini korumak isteyen bu zavallılar, onlara karşı koyamadılar ve ister istemez isyancıların ardından gittiler. Terek halkına güvenmeyen Şamil, onların aynı yere yerleşmelerine izin vermedi ve yeni Çeçen köylerine yerleşmelerini emretti. Buna rağmen neredeyse tüm Nadtereçnya halkı ormanda yaşıyor ve tüm eşyaları arabalara yüklenmiş. Hemen eski yerlerine dönmek istedikleri konusunda bilgi sahibiyim, ama yolda asiler tarafından soyulmaktan korkuyorlar. Evlerini, mallarını, bazıları da yakınlarını yitirmek suretiyle zaten cezalandırılmış olan Nadtereçnya Çeçenlerinin yerine kendimi koyarak, onların bu düşüncesiz hareketlerini hiç ceza vermeden affetmeyi ve eski ikametgahlarına dönmelerine izin verilmesini öneririm. Bu hoşgörü, Sunja ardı Çeçenlerinin de kısa süre sonra itaat etmelerine yardım edecektir, ama bunlardan ceza olarak önceki yıllarda olduğu gibi kadılar, mollalar, fakir yaşlılar ve dullar hariç olmak üzere her haneden birer gümüş ruble hesabıyla vergi toplamak lazımdır.

Şayet Ekselansları bu görüşümü onaylıyorsa buna dair talimatlarıyla beni onurlandırmasını arz ederim. Sizin müsaadenize uygun hareket edebilmem için mümkün olduğu kadar acil olarak buna ihtiyacım var.

*5 Ağustos 1840, Groznıy kalesi.*¹³⁰

Maalesef olayın nasıl geliştiğini bilmiyoruz, zira ilgili dosyada bu konuyla ilgili daha başka yazışma mevcut değil. Ama bu o kadar önemli değil. Genellikle, ciddi sebepler mevcutsa üstler astlarının fikrini onaylıyorlardı.

Burada önemli olan şey başka: belgeler, Rus kumandanlığının karşılaştığı problemlerin ne kadar etraflı olduğunu, çıkarlar arasındaki çözümü zor çelişkilerin kaçınılmazlığını gözler önüne seriyor. Bir tarafta, Rusya ve Ukrayna'dan göç eden köylüler, hat Kazakları. Dağlıların ekinleri ve mallarına el koymakla kalmayıp, otlaklarını ve tarlalarını genişletmek, daha da önemlisi, güvenlik kaygısıyla yerli köylerinin uzaklaştırılmasını istiyorlar. Gönüllü veya değil, ama çok sık olarak "barışçı dağlıların" köyleri, stanitsalara baskın düzenleyen "vahşiler" için geçici birer üs oluyordu.

Kendisinden alıntı yaptığımız General M.Y.Olşevskiy, hat Kazaklarının 1840'lardaki günlük hayatının özelliklerini anılarında şöyle anlatıyor:

¹³⁰ RGVIA, F. 13454, op. 1, yed.hr. 699, L.5.

“O zamanların Kafkas hat ordusu Kazaklarının stanitsaları, bizim daha yakından tanıdığımız Don ordusu stanitsalarına benzemiyordu. Don’da her stanitsa Rus köyüne benzemiştir: onun kadar geniş şekilde yayılmıştır; stanitsanın etrafında hendek veya örgü çit yoktur; sığırlar ve atlar serbest şekilde otlar; tarlaların işlenmesinde, otun biçilmesinde ve diğer tarım işlerinde bir sıkıntı yoktur.

Kafkas Kazakları ise, özellikle Terek ve Kuban’da yaşayanları, her zaman sıkıntı içindeydiler. Genellikle kare şeklindeki stanitsaları, ya yüksek bir toprak hendekle veya dikenli çit ile çevrili idi. Çitten uzaklaşmak, gündüz bile olsa yerine ve zamanına göre tehlikeli olabilirdi. Geceleri ise kapıdan dışarı burnunu bile çıkarma; zaten nöbetçiler bırakmaz. Çiftlikler fazla büyük değil, bu nedenle avluları sıkışık ve çeşitli hayvanlarla dolu, dolayısıyla da her zaman kirli. Sokaklar dar ve o kadar kirli ki, bazen en sıcak yaz mevsiminde bile kurumuyor. Bahçe ve bostan yok, sıkışık çiftlikler buna izin vermiyor...Stanitsadan çıkın ve ne tarafa dönseniz ya nöbetçi kuleleri veya içinde silahlı Kazakların bulunduğu karakollar. Sığır veya yalık otluyor ve silahlı Kazaklar onlara bekçilik ediyor. Kazak çift sürmeye, ekin kaldırmaya, ot biçmeye mi gidiyor, her zaman silahlı olmak zorunda, çünkü yalnızca köy işleri sırasında kendisini vahşilerden korumakla değil, aynı zamanda atına atlayarak bu mevsimde sıkça tekrarlanan alarm mahalline yetişmekle de yükümlüdür.”¹³¹

Bu anlatılanlardan, Kafkas savaşının son on yıllarında dağ eteklerinde toprak ilişkilerinin nasıl bir rol oynadığı anlaşılıyor. Kafkasya’ya hakim olmanın -Kafkas sıradağına- anlamı ekonomik değil sadece askeri-idari iken, dağ eteklerinde durum farklıydı. Ve Rus ordusunun Kafkasya’da gücünü, dolayısıyla da dağlılara her yönden baskısını artırmasıyla, savaşın son yıllarında Şamil’in imamlığının sonunun daha hissedilir şekilde belli olmasıyla, Çeçenistan’ın yavaş yavaş Şamil’den uzaklaşmasıyla, fethedilen toprakların dağıtımı ortamındaki çıkar çatışması gittikçe daha yoğunlaşıyor, ihtilafın çözümü ise daha da güçleşiyordu.

Sürecin dinamiğinin ve yönünün daha iyi anlaşılabilmesi için, şimdiye kadar ellili yılların ortasını, yani 1840 yılından onbeş yıl sonrasını karakterize ederken alıntılarımız belgelerin benzerlerine bakmaya değer.

¹³¹ M.Y.Olşevskiy// Russkaya starina,1893. T. 78. S. 590.

“Kafkas hattının sol kanat amiri Tuğgeneral Pullo’nun yokluğu nedeniyle Kafkas hattı ve Karadeniz bölgesi orduları geçici kumandanı sayın Yaver-Tümgeneral Şövalye Kozlovskiy’e.”

Rapor

Kumuk düzlüğü yönünden, Urus-Martan ve Vozdvijenskaya yönünden Büyük ve Küçük Çeçenistan’a yapılan başarılı seferler, dağlarda her yerde hüküm süren açlıktan bunalan asi Çeçenleri (raporlarda “açlık” kelimesine ne kadar sık rastlandığına dikkat ediniz-Y.G.) sınırlarımızda sığınak ve himaye aramaya mecbur bıraktı. Her gün, yukarıda sözünü ettiğimiz ahval nedeniyle sıkıntı içinde olan dağlıların sadece bize yakın yerlerden değil, çok uzak dağlardan da gelip bizim sahamıza yerleşmeye karar verdiklerini ve çok zor olacak bu büyük göç sırasında, az miktardaki buğday da dahil olmak üzere dağlarda tüm mallarını bırakmak zorunda kalacaklarını doğrulayan haberler almaktayız. Bu nedenle, buraya göç ettikten sonra, yeni mahsul çıkana kadar dağlardan gelen fakirlere yapılan genel yardımdan yararlandırılmalarına müsaade etmemizi rica ediyorlar”

Söz konusu olan, arabayla seyahat etmenin mümkün olmadığı bir gizli kaçış olduğuna göre, Çeçen yerleşimciler Şamil’in ve müritlerinin intikamından çekiniyorlardı. Her şey bir tarafa, satır aralarında imamlığın çöküşü, Çeçenistan’ın Şamil’den, Rus askeri makamlarına yönelişi okunmaktadır.

“Dağlardan gelmesi beklenen önemli sayıdaki yerleşimcinin hazineye ciddi bir yük olacağını hesaba katarak, ki bu tür acil göçlerde bu keyfiyet kaçınılmaz olmaktadır, bu hususu Ekselanslarına bildirmeyi görev sayarım. Ayrıca, büyük sayıda dağlının gelmesi halinde bunlara hazineden yardım yapılması konusunda nasıl davranmam gerektiği hususunda talimat lütfetmenizi rica ederim.

No 109. 23 Ocak 1856. Groznıy kalesi.”¹³²

Görüldüğü gibi askeri zaferin yaklaşması, bu sırada Kırım savaşı devasa bir iç ve dış borçla çıkmış olan Rusya’nın zayıf bütçesi için, Kafkas savaşının zaten aşırı mali yükünü daha da ağırlaştırıyordu.

¹³² RGVIA, F. 13454, op. 15, yed. hr. 584, l.7

Bir şey daha var. Dağlıların nefret ettiği, amirlerinin de aşırı gaddarlıkla suçladığı malum Tuğgeneral Pullo'nun (16 yıl içerisinde hiç terfi edememiş), çünkü ölümcül düşmanlarını aklıktan kurtarmanın gerekliliği konusunda kuşku duymaması, Rusya'nın dağlılarla ilgili genel politikasının belli bir yöne koordine edildiğini kanıtlamaktadır. Kafkas savaşının sert ve savaş düşkünü Nikolay döneminde değil, II.Aleksandr'ın (1855-1881 yılları arasında hüküm sürmüş Rusya imparatoru/çarı.e.n.) "yumuşama" döneminde, Rusya'da büyük liberal reformlara hazırlanıldığı ve başladığı bir zamanda kazanılması bir raslantı değildir. Ülkedeki sosyal ve siyasi iklimin değişmesi, Kafkasya'da daha esnek politikaları beraberinde getiriyordu. Bu keyfiyet de güçlü ve istikrarlı bir askeri baskı ile beraber meyvelerini vermeye başlıyordu...

1856 yılı Vorontsov'un naipliğinden, Şamil'in direncini kıran Baryatinskiy'e geçiş dönemi idi. İki yıldır Kafkas Kolordusuna, göreve Yermolov döneminde başlamış olan eski Kafkaslı Muravyov kumanda ediyordu. Kafkas hattına ise gene eski bir Kafkas gazisi olan Tümgeneral Vikentiy Mihailoviç Kozlovskiy başkanlık ediyordu.

Kırklı ve elli yıllarda Kafkasya'da görev yapmış olan Prens A.M.Dondukov-Korsakov, Kozlovskiy'i veciz bir şekilde şöyle tarif ediyor:

"...Bu Kafkasya'daki en yaşlı subaylardan biriydi; askerler onu sınırsız bir şekilde sever ve güvenirlerdi, subaylar onun kaba şakalarını alaya alır ama, güler yüzlülüğü, iyiliği, savaşta örnek fedakarlığı ve görevine sadakati nedeniyle derin bir saygı duyarlardı."

Kozlovskiy'in insan hayatının değeri ve bu değerın askeri görev borcu duygusuna nisbetine dair fikirleri kendine özgü idi, ama belli ki Kafkaslıların genel tasavvurlarına uygundu. Dondukov-Korsakov bir gün generalin, artçısına Korsakov'un kumanda ettiği askeri kolu nasıl tamamen gereksiz şekilde Çeçenlerle bir müsademeye bulaşmaya mecbur bıraktığını ve bu suretle on asker yitirdiğini anlatıyor.

"Çadırında soğan, votka, tuzlanmış yaban domuzu eti, Kizlyar şarabı ve her zaman kendisi bize örnek olmak şartıyla ikram ettiği siyah biradan oluşan akşam yemeği sırasında ona şakadan şöyle dedim: "Devamlı olarak Sizden Kafkas savaşıyla ilgili bir şeyler öğreniyorum Vikentiy Mihayloviç, ama galiba boş yere kayıp verdiğimiz bugünkü hareketimizi anlayamıyorum." Kıpırmızı olan ihtiyar yerinden fırladı: "Ne tuhafınız beyler! Bunu

da anlamıyorsunuz. Onlar bizi dövecek, biz onları döveceğiz, başka türlü savaş olur mu? Hükümdar bize ne için maaş veriyor?” Böyle bir mantık karşısında tartışacak bir şey kalmıyordu.”¹³³

Kafkas Kolordusunun dünyası, içerisinde hayata dair garip ve paradoksal tasavvurların şekillendiği özel bir insani dünya idi, ama bu dünyada yetişen olağanüstü şahsiyetler, bir askeri veya idari karar almak gerektiğinde çok belirli bir mantığa göre hareket ederlerdi ki, aynı şeyi Petersburg hakkında, bu en yüksek iktidar makamları hakkında söylemek mümkün değildi.

17 Şubat 1856 tarihinde General Kozlovskiy sol kanat başkanı Tuğgeneral N.İ.Yevdokimov’a şu talimatı gönderdi:

“Kafkas hattının sol kanadına kumanda etmiş olan Tuğgeneral Pullo, 23 Ocak tarih ve 109 nolu raporunda her yerde raslanan açıklıktan bunalan dağlıların sadece bize en yakın yerlerden değil, en uzak dağlardan da Size emanet edilen kanada komşu bölgelere yerleşmeye karar verdiğine dair bilgiler aldığını haber veriyor. Bu derece büyük bir göç sırasında, tüm eşyalarını dağlarda bırakmak zorunda kalacaklarmış, bu nedenle dağlardan gelen yoksullara yeni mahsul çıkana kadar verilen o geçici hazine yardımından faydalandırılmalarını rica ediyorlarmış.

Dağlardan gelenlere yiyecek ve diğer yardımlara izin verilmesi konusunu müstakil kolordu başkumandanına sundum, ama burada çözülmesi gereken başka bir sorun ortaya çıktı. Bu göç büyük ölçeklerde yapıldığında, dağlardan gelecekleri kendi yerleşimlerimizin içerisinde nelerere yerleştirmeliyiz?

Bize itaat eden dağlıların Sunja’nın sağ yakasına, Argun’a veya önce-leri yapıldığı gibi ön hatlardaki istihkamların dibine yerleştirilmeleri bize ciddi zarar getirecektir, zira buraya yerleşen yerliler, tamamen korumasız kaldıkları için hem kabiledaşlarına karşı duydukları sempati duygusuyla ve hem de baskın ve soygun korkusuyla ikili davranacaklardır.

Bu nedenle geçici bir önlem olarak dağlardan gelenleri şu düzende iskan etmeyi öneriyorum.

1) Gelenlerin, arazisine yerleşmek isteyecekleri Kumuk prensleriyle karşılıklı mutabakat sağlanarak, Kumuk mülkü köylerine iskanı. Asilerin Kumuk düzlüğüne bu şekilde yerleştirilmesi daha önce defalarca yapılmıştı.

¹³³ A.M.Dondukov-Korsakov. Moyi vospominaniya// Starina i novizna. 1902. Kn. 6. S. 94-95.

2) Gelenlerin Nadtereçnya Çeçenlerinin arazisine iskanı. 116 bin desyatına topraktan müteşekkil bu arazi halen 10 bine yakın erkek nüfuslu 11 köy tarafından işgal edilmiştir. Dolayısıyla kişi başına 100 desyatınadan fazla, muazzam bir arazi düşüyor. İlk başlarda sayıları azken, karşılıklı mutabakatla mevcut Nadtereçnya köylerine de yerleştirilebilirler, göç dalgası büyük olursa kanaatimce Terek'in sağ yakasında Ekselanslarının uygun göreceği bir yerde müstakil köyler kurulabilir.

Her ne kadar gelenleri bu sahaya yerleştirmekle itaat etmeyenlerle ilişkilerini tamamen kesmek mümkün olmasa da, her halükarda yakın gözetimimiz altında, ön hatlarda olduğu kadar bize zarar veremezler.”¹³⁴

Aynı gün General Kozlovskiy, Vladikavkaz askeri bölge başkanına şöyle bir talimat gönderdi:

“Büyük ve Küçük Çeçenistan'daki son askeri hareketlerimizin neticesinde yeterli arazi sıkıntısı çektikleri için ve her yerde hüküm süren açlık nedeniyle, Kafkas hattı sol kanadına başkanlık eden Tuğgeneral Pullo'nun bana bildirdiğine göre, sadece yakın bölgelerden değil, en uzak dağlardan da bizim bölgeye göç etmeye karar vermişlerdir.

İtaat etmeyen dağlıların bölgemize bu kadar büyük sayılarda göç etmesi halinde, yeni gelenleri yerleştirmek için Kafkas hattının nerelerinde boş toprak olduğu sorusu gündeme geliyor.

Bu konu hakkında tüm Kafkas hattıyla ilgili olarak genel ve ayrıntılı bir plan yapabilmek için, gelenlerin Küçük Kabartay'da iskanının mümkün olup olmadığını ve eğer mümkünse hangi sayıda olabileceğini bilmek istiyorum.

Küçük Kabartay 150 bin desyatınadan daha geniş bir alana sahiptir ve, tüm topraklar bir prens soyu olan Bekoviç-Çerkesskiy'lere ve Elhotov, Nadorov, Ahlov, Astemirov gibi kadim asilzadelere (uzdenler) aittir.

Bu durumda Ekselanslarından aşağıdaki bilgileri mümkün olan en kısa zamanda bana ulaştırmasını rica ediyorum.

1) Dağlardan gelenlerin Küçük Kabartay'a iskanı mümkün görünüyormu, ve şayet mümkünse, bu yöredeki topraklara sahip olan egemen aileler bağlamında hangi şartlarda yapılabilir?

2) Şayet Küçük Kabartay halkı belli şartlarla bu iskana razı olurlarsa, yaklaşık kaç kişi iskan edilebilir?

¹³⁴ RGVIA, aynı yerde, I.8.

3) Bu iskan için bu yörede tam olarak hangi yerler tahsis edilebilir?.”¹³⁵

Kozlovskiy'e verilen talimattaki bilgilere bakılırsa, geniş arazisi ve koleradan kırılmış nüfusuyla Küçük Kabartay, göçmen sorununun çözümü için en uygun seçenek olarak görünüyordu. Uygulamada bunun böyle olmadığı görüldü.

18 Mart'ta Vladikavkaz askeri bölgesi başkanı sol kanat kumandanına şu raporu gönderdi:

“Ekselanslarının 17 Şubat tarih ve 462 nolu direktifiyle ilgili olarak aşağıdaki hususları arz ederim. Küçük Kabartay'da dağlardan gelenleri iskan etmek hiçbir şekilde mümkün olmadığı gibi, Kabartay'ların kendi topraklarını kullanabilmeleri için, lisan ve adet farklılığı yüzünden Kabartay'lara hiçbir şekilde uyum sağlayamayan Çeçenlerin de Kabartay topraklarından çıkarılması gerekmektedir.

Kabartay'daki 151.354 desyatina toprağın Kabartay'lar ancak 57.172 desyatinasını kullanabilmektedir, geri kalanı şöyle dağıtılmıştır.

Yüce makam tarafından armağan edilen:

Albay Yesenov'a - 1.500 desyatina

Kozrov köyü sahiplerine - 1.000 desyatina

Gizel köyü sahiplerine - 1.500 desyatina

Özgür Hristiyanlara - 3.320 desyatina

Özgür Müslümanlara - 3.138 desyatina

Tagaur toplumunun orman ihtiyacı için - 2.342 desyatina

Elhatovskiy köylerine - 10.506 desyatina.”¹³⁶

Böylelikle yeni yerleşimler kurmakla ilgili en cazip seçenek gündemden düştü, ama buna paralel olarak hem Rus tarafına geçen ve hem de Şamil'in kontrol ettiği bölgelerden kaçmaya niyetlenen Çeçenlerin açlık sorununun ivedilikle çözülmesi gerekiyordu.

3 Mart'ta Kozlovskiy kolordu kumandanı Yaver-General Muravyov'a, çözümü güç problemlerin artmakta olduğuna delalet eden bir rapor gönderdi, zira bu raporda yeni bir konu açılmaya başlanıyordu.

“Çiftçilik için yeterli toprak sıkıntısı çekilen ön hatlarımıza yerleştirilen Çeçenlerin sıkışık durumu hesaba katılırsa, onlar daima buğdaya ihtiyaç duyacaklar ve bizi her zaman onlara gıda yardımı yapma mecburiyetinde

¹³⁵ RGVIA, aynı yerde, l. 10

¹³⁶ RGVIA, aynı yerde, l. 19.

bırakacaklardır. Gelecekte Çeçenlerin bu ihtiyaçlarını önlemek için bunların rahat bir şekilde çiftçilik yapabilecekleri daha uygun yerlere nakledilmesinin gerekli olduğu kanaatindeyim. Yeni yerlerinde ne kendilerini ne de Kazakları sıkıntıya sokacaklardır. Oysa halen Çeçenistan'da Kazak stanitsalarının ve istihkamlarımızın yakınına iskan edilmiş bir çok köy Kazakların topraklarını kullanmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak sol kanat kumandanının görüşünü almak istiyorum. Bunu aldıktan sonra, bu konu ile ilgili olarak özel bir teklifle Ekselanslarının huzuruna çıkmak şerefine nail olacağım.”¹³⁷

Yukarıda sözü geçen yeni konu, Kazakların Çeçenler tarafından sıkıştırılması ve Çeçenlerin tahliye edilmesi, baş döndürücü bir hızla gelişmeye başlamıştı. Yazışma külliyyatında, Muravyov'un Kozlovskiy'in raporuna verdiği tepki mevcut değil, ama olayların daha sonraki gelişimine bakılarak bu tepkinin ne olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir.

Kolordu kumandanına rapor verilmesinden on gün sonra- cevap almak için yeterli bir süre- Kozlovskiy beklenmedik bir şekilde pozisyonunun değiştiriyor, ve belli ki Yevdokimov'un cevabını beklemeden 12 Mart'ta ona yeni bir direktif gönderiyor.

“Bize itaat beyan eden yerlilerin Ekselanslarına emanet edilen kanatta iskan edilmesi meselesini yakından inceledikten sonra, 17 Şubat tarih ve 461 nolu direktifime bazı ekler ve değişiklikler yapmayı gerekli görüyorum.

Öncelikle toprak meselesinde, Sunja Kazaklarını sıkıştıran Sunja boyundaki köylerin mutlaka tahliye edilmesi gerektiğini unutmamak lazım. Bu köyler şunlardır: Zakan-Yurt ve Alhan-Yurt ve Grozny stanitsalarının karşısındaki köyler. Bu köylerin iskanı için gerekli boş arazinin Küçük Çeçenistan'ı sulayan nehirlerin akıntısı boyunca mevcut olduğu düşünülmektedir. Yani: Goita, Roşni, Valerik, Gehi ve diğerleri. Yerlilerin mutlaka Rus yolu denen yol boyunca büyük köyler halinde iskan edilmesi lazımdır. Köylerin bu şekilde iskanı, 461 nolu direktifimde yazdığım gibi, bunları Nadtereçnya bölgesine iskan etme imkanı olmazsa uygulanacaktır.

Eski Başkumandan Yaver-General Vorontsov'un 18 Ağustos 1850 tarih ve 630 nolu, aynı yılın 1 Eylül tarih ve 1653 sayılı talimatıyla sol kanat

¹³⁷ RGVIA, aynı yerde, l. 13.

başkanına tebliğ edilen emri gereğince, 2. Sunja Kazak alayının Kazakları için Sunja'nın sağ yakasında aşağıdaki ölçülerde bir orman kuşağı tahsis edilmesi gerekmektedir (devamında bu kuşağın ayrıntılı topoğrafik izahatı yapılmaktadır. -Y.G.). 1850 yılında Çeçenlerin buraya yerleşmesine izin verilmemesi talimatı verilmişti.

Yeniden bize itaat edecek ve Nadtereçnya köylerine, oranın halkıyla karşılıklı mutabakatla yerleşmek istemeyen Küçük Çeçenistan yerlilerinin eski yerlerine yerleşmelerine izin verilebilir ama, şimdi olduğu gibi orman içlerine dağılmış mezralar halinde değil, muhakkak büyük köyler halinde olmak şartıyla. Bu köylerin büyüklüğü, yeterli araziyle orantılı olmalı, bu köyler halkı da köylerine ve tarlalarına giden orman yollarının temizliğiyle yükümlü kılınmalıdır.

Büyük Çeçenistan'dan gelenler için de, bir kule inşa edilmesi tasarlanan Gudermes'de yer tahsis edilmesini öneririm.

Sunja üzerindeki hattımız bu ırmağın Terek'e döküldüğü yere kadar sağlamca yerleşirse, Tepli-Kiçinskiy köyünü de başka yere göçürmek ve şimdiki halde yeni gelenlerin buraya yerleşmesini yasaklamak gerekir. Aksi taktirde gerekli hallerde Groznıy kalesinin hatla irtibatı düzensiz olacak, ve keza yem nakliyatı kalabalık muhafız gücüyle yapılabilecek ve bunun için de garnizonda çok sayıda piyade ve süvari bulundurması gerekecektir. Ayrıca Groznıy stanitsası her zaman arazi sıkıntısı çekecektir."¹³⁸

Her şey bir tarafa, burada bir husus dikkate şayan. Yakında barışçı bir köyün bulunması, Ruslar için devamlı bir tehlike kaynağı teşkil etmektedir. Ama, talimatın asıl anlamı, çok net olarak ifade edilmese de başka bir şey. Rus kumandanlığı bariz şekilde Kazaklar için maksimum toprağın boşaltılması ve aynı zamanda itaat eden Çeçenleri barışçı olmayan kabile-daşlarıyla irtibatlarını kesinlikle koparacak şekilde iskan etmenin yollarını aramaktadır.

Ekilebilir toprakların dağıtılmasının yanında, dağılırların Rus makamları için en az tehlike yaratacak şekilde, Yermolov döneminde başlayan gönüllü veya zorunlu göçü, görüldüğü gibi ellili yıllarda, zorluk derecesi bakımından bizatihi askeri problemlerle kıyaslanacak bir problem haline gelmişti. Baryatinskiy döneminde ve 1864 yılına kadar -Kafkas savaşı

¹³⁸ RGVIA, aynı yerde, I. 15.

aktif fazının bittiği an-, dağlıların göç ettirilmesi, yörenin fethinde en az askeri hareketler kadar etkili bir yöntem olmuştu.

Sözünü ettiğimiz olaylardan beş yıl sonra Kafkasya'ya gelen gözlem yeteneği kuvvetli bir subay, ilginç notların yazarı M.Venyuhov göç ettirilme sürecini şöyle anlatıyor:

“1862 yılında Laba'nın batısındaki (Kafkas hattının sağ kanadı, Kuban nehrinin sol yakası. -Y.G.) Belaya nehrine kadar tüm sahaya biz yerleşmiştik ve hatta bu ırmağın ardında iki stanitsa kurulmuştu: Pşehskaya ve Bjeduğskaya. Aynı zamanda direnmekten vazgeçen ve bize itaat beyan eden dağlıların Kuban düzlüğüne yerleştirilmesine yönelik sistematik plan da uygulanmaya başlamıştı. Eskiden beri itaat etmiş Karaçayların oturduğu yerde, Kuban'ın kaynağından, deltanın başlangıcına kadar Kuban boyunca uzanan uzun toprak şeridi sadece onların kullanımına tahsis edilmişti. Böylelikle dağlarından çıksalar da dağlar gözlerinin önünde bulunacaktı, arazinin verimi bakımından bir şey yitirmiyorlardı, ürünlerinin pazarlanması bakımından ise daha da avantajlı hale geliyorlardı. Beğenmedikleri şey şu olabilirdi: kendilerini her taraftan saran Rusların gözetiminin yakınlığı. Ama bu kaçınılmaz ve ancak yerleşimcilerin dağlardaki özgürlüğü iyi hatırlayan ilk neslini üzebilecek bir koşuldu.”

İyi eğitilmiş ve hümanist, ileriki tarihlerde coğrafya alimi, etnoğraf ve tarihçi olacak Venyukov bile, dağlıların elinden en kıymetli şeyin, kendilerine saygı duymalarını sağlayan ve yegane doğru yol olduğunu düşündükleri o yaşam tarzının alındığını anlayamamıştı.

Ama bu mütalaadan sonra Venyukov, konumuz için son derece önemli bir şey açıklıyor.

“Lakin, resmi “Batı Kafkasya iskan projesinin doğrudan uygulayıcısı olan Kont Yevdokimov'un, Kuban düzlüğüne sürülen dağlıların akıbeti hakkında çok da fazla gayret sarf etmediğini söylemek zorundayım. Onun kesin kanaatine göre, uzun yıllar süren ve Rusya'ya pahalıya mal olan savaşın en iyi sonucu, dağlıların denizin ötesine kovulmasıdır, bu nedenle Kuban'ın ardında barışçı olarak kalanları bile kaçınılmaz bir kötülük olarak görüyor ve, onların sayısını azaltmak ve hayatlarını zorlaştırmak için elinden geleni yapıyordu.”¹³⁹

Rus makamlarının göçle ilgili stratejisinin bir çok bakımdan kendisine

¹³⁹ M.Venyukov. Kavkazskie vospominaniya//Russkiy arhiv. T.1. 1880.

bağlı olduğu General Yevdokimov, Kafkas subay çevresi için bile benzersiz bir insandı. Neferlikten terfi eden bir asteğmenin oğlu (Yevdokimov doğduğunda babası henüz Kafkas topçusunda en alt rütbe olan feyerverker (topçu birliklerinde erbaş-ç.n.) rütbesinde 20. hizmet yılını doldurmuştu.) olarak küçük Kafkas garnizonlarında büyüdü, aslında hiçbir eğitim almadı, ilk subay rütbesini büyük cesareti ve üstün taktik çevikliğiyle kazandı. İlk defa ölümcül derecede yaralandı. İlk imam Gazi-Molla'nın müritleriyle yapılan çarpışmada kurşun kafasını delip geçti, sol gözüne isabet etti. Sağ kaldı ve dağlılar ona “üç gözlü” adını taktı. 1841 yılında binbaşı iken, Yevdokimov büyük bir dağlı topluluk olan Koysubululara pristav olarak tayin edildi, ve bu görevdeyken bir fanatik tarafından arkadan kamalandı. Ölecekti ama Müslüman sağaltıcı anlamına gelen bir yerel hakim (hekim-ç.n.) tarafından tedavi edildi. Yevdokimov'un kariyerinin zirvesi, Şamil'in nihai yenilgisi ve esir alınışı ve ardından da Batı Kafkasya'nın fethi oldu. Yarı cahil bir asteğmen olarak başlayan Nikolay İvanoviç Yevdokimov, savaşta yaver-general, piyade generali, kont ve en üst şövalye nişanı olan 2.derece Georgiy nişanıyla bitirdi. Savaşın son döneminde parolası şuydu:

“İlk filantropi (hayırseverlik-ç.n.) kendiminkilere; dağlılara ise en son Rus çıkarı tatmin edildikten sonra sadece paylarına kalanı vermek hakkına sahibim.”

Böyle bir yaşam deneyiminin ve böyle bir kaderin insanı, kendi haklılığına ve misyonuna sınırsız olarak inanacaktı. Dolayısıyla General Yevdokimov da bu inançla hareket ediyordu.

11 Mart'ta Kozlovskiy'in 17 Şubat tarihli direktifine geniş bir raporla cevap verdi. Bu raporda dağlı nüfusun yoğunlaştığı yerlerin Rus kaleleri ve stanitsalarıyla kuşatılması şeklindeki yeni fikre uygun olarak dağlıların göç ettirilmesine dair planını açıklıyordu. Bu, Venyukov'un onun Batı Kafkasya'daki faaliyetinde teşhis ettiği prensibe tamamen uyuyordu. Yoğun yazışma Temmuz'a kadar devam etti, ve nihayet 10 Temmuz'da silsile-i meratible geniş ve ayrıntılı bir rapor yolladı. Rapor “Çeçenistan'ın barışçı nüfusuna toprak tevziine dair layiha” başlığını taşıyor ve onun bu konudaki fikirlerini yoğun olarak işliyordu...

Kafkasya'yı ve tarihini iyi bilen A.P.Berje “Dağlıların Kafkasya'dan sürülmesi” başlıklı araştırmasında 1880'li yılların başında şöyle yazıyordu:

“20 yıl boyunca hiçbir Çeçen köyü ertesi gün hala aynı yerde kalaca-

ğından emin olamamıştı; bazen askerlerimiz onları imha ediyor, bazen biz ilerledikçe Şamil onları başka yere göç ettiriyordu. Toprağın olağanüstü verimi sayesinde halk açlıktan ölmedi, ama rahat hayata dair tüm kavramları yitirmiş, evine ve hatta ailesine değer vermekten vazgeçmişti.”¹⁴⁰

Tarihçi, Çeçenlerin XIX. yüzyılda maruz kaldığı kesintisiz yer değiştirmenin, acımasızlığı ve yok ediciliği bakımından gelecek yüzyılda onları bekleyen şeyle hiçbir şekilde kıyaslanamayacağını doğaldır ki bilemezdi. (Gerçi benzer bir durum var. Türkiye’ye göç eden binlerce Çeçeni Türkler Mezopotamya’ya iskan etti, ve bunların çoğunluğu ağır ve alışık olmadıkları iklime dayanamayarak öldü).

Generallerin Kafkasya’da halkları karıştırarak, değişen operasyon durumuna göre, ve o anda akla gelen fikirlere göre muazzam bir sahaya saçmak suretiyle, bu soğuk zorbalığın dağılıların bilinci üzerinde bırakacağı etkiyi hesaba katmadan açtıkları enerjik iskambil falını retrospektif olarak gözlemlerken, tarihteki sebep-sonuç ilişkisinin öç alırcasına galip geldiği şeklindeki basit düşünceyi reddetmek kolay olmuyor...

¹⁴⁰ A.P.Berje. Viselenie gortsev s Kavkaza// Russkaya starina. 1882. T. 34. S. 8